

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ

الرَّحِيمِ



دانشگاه پیام نور

واحد تهران غرب

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی

موضوع:

تعیین درجه توسعه یافتگی استان های کشور ایران

زهرا مختاریان خانیکی

استاد راهنما

سرکار خانم دکتر مینو امینی میلانی

استاد مشاور

سرکار خانم دکتر فاطمه پاسبان

سال تحصیلی ۱۳۹۲-۱۳۹۳

تقدیم به همسر م که با شکیبایی و تشویق خود مرا مساعدت نمودند

تقدیم به فرزندان عزیزم وحید و محمد

خدای بزرگ را سپاس می گویم که مرا در تهیه این پایان نامه کامیاب فرمود.
از میان استادان بزرگوار که همه بر نگارنده حقوق بسیار و جبران ناپذیر دارند، نخست استاد گرانمایه
شادروان دکتر مرتضی قره باغیان است که در نگارش اولیه پایان نامه مرا راهنمایی نموده اند روانش
شاد و یادش گرامی باد.
از استاد فرهیخته سرکار خانم دکتر مینو امینی میلانی که در تدوین این تحقیق مرا یاری فرمودند
سپاس گزارم.
از استاد بسیار عزیزم سرکار خانم دکتر فاطمه پاسبان که در تمامی مراحل پایان نامه نویسی مرا
راهنمایی و کمک نمودند کمال تشکر را دارم.
از استاد گرانقدر سرکار خانم دکتر پروانه کمالی دهکردی که با ارائه نظرات مفیدشان اینجانب را
راهنمایی فرمودند سپاس گزارم.
از همسر عزیزم آقای حمیدرضا نوفرستی که مشوق اینجانب در ادامه تحصیل بودند سپاس گزارم.

فهرست مطالب:

صفحه	عنوان
	چکیده
	پیشگفتار
	فصل اول: کلیات
۱	مقدمه
۲	مشخصات جغرافیایی کشور ایران
۳	آب و هوا
۵	۱-۱ بیان مسئله
۵	۲-۱ ضرورت تحقیق
۵	۳-۱ اهداف تحقیق
۶	۴-۱ سوالات تحقیق
۶	۵-۱ فرضیه تحقیق
۷	۶-۱ محدوده تحقیق
۷	۷-۱ اهمیت مسئله
۸	۸-۱ مطالعات انجام شده
۱۰	۹-۱ روش تحقیق و تحلیل داده ها
۱۱	۱۰-۱ محدودیت های تحقیق
	فصل ۲
۱۳	مقدمه
۱۳	۱-۲ تعریف توسعه
۱۷	۲-۲ مفهوم توسعه اقتصادی
۲۰	نحوه تعیین شاخص های توسعه
	فصل ۳
۴۶	مقدمه
۴۷	۱-۳ آنالیز تاکسونومی
۵۳	۲-۳ روش ایجاد عامل های اصلی

۶۴	۳-۳ روش جدول ارتقاء فصل چهارم بخش اول
۶۹	۱-۱-۴ نتایج سال ۱۳۹۰
۷۳	۲-۱-۴ نتایج سال ۱۳۹۱ بخش دوم
	۱-۲-۴ مقایسه نتایج سال ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱
۸۰	۳-۴ تبیین شرایط موجود به تفکیک استان ها ۴-۴ تجزیه و تحلیل شاخص های ترکیبی سال ۱۳۹۰
۱۵۵	۱-بخش آموزش و پرورش
۱۶۷	۲-بخش بهداشت و درمان
۱۷۲	۳-بخش جمعیت و نیروی انسانی
۱۷۶	۴-بخش فرهنگی
۱۸۰	۵-بخش مسکن
۱۸۴	۶-بخش کشاورزی
۱۹۰	۷-بخش صنعت و اقتصاد
۱۹۵	۸-بخش راه ها و ارتباطات
۱۹۵	۵-۴ تجزیه و تحلیل و تهیه شاخص ترکیبی سال ۱۳۹۱ فصل پنجم
۲۲۷	خلاصه یافته های تحقیق

فهرست جداول:

۱۷۵	جدول ۱-۴ درجه توسعه نیافتگی آموزش و پرورش
۱۷۶	جدول ۲-۴ درجه توسعه نیافتگی بخش بهداشت و درمان
۱۷۷	جدول ۳-۴ درجه توسعه نیافتگی بخش جمعیت و نیروی انسانی
۱۷۸	جدول ۴-۴ درجه توسعه نیافتگی بخش فرهنگی

۱۷۹	جدول ۴-۵ درجه توسعه نیافتگی بخش راه ها
۱۸۰	جدول ۴-۶ درجه توسعه نیافتگی بخش کشاورزی
۱۸۱	جدول ۴-۷ درجه توسعه نیافتگی بخش صنعت و اقتصاد
۱۸۲	جدول ۴-۸ درجه توسعه نیافتگی بخش مسکن
۱۸۳	جدول ۴-۹ درجه توسعه نیافتگی بخش کل اقتصاد
۱۸۳-۱۹۲	جداول استان ها ۴۱۹ تا ۴۴۹ آذربایجان شرقی تا یزد
۱۹۸	جدول ۱-۵ رتبه توسعه یافتگی بخش های مختلف در سال ۱۳۹۰
۱۹۹	جدول ۲-۵ رتبه توسعه یافتگی بخش های مختلف در سال ۱۳۹۱
۲۰۰	جدول ۳-۵ ضریب محرومیت نسبی بخش های مختلف در سال ۱۳۹۱

چکیده:

اکثر برنامه ریزی ها در کشورهای در حال توسعه توسط دولت و به صورت متمرکز صورت گرفته و به نیازها و پتانسیل های مناطق توجه کمتری شده است. تجربه نشان داده است که در این کشورها نه تنها تخصیص بهینه منابع صورت نمی پذیرد، بلکه عمدتاً منابع تخصیص یافته ارتباط چندانی با نیازها و پتانسیل ها نداشته و شکاف و دوگانگی بین مناطق مرتباً افزایش یافته است و نهایتاً این عدم تعادل مشکلات عدیده و غیر قابل جبرانی را در مناطق کمتر برخوردار بوجود خواهد آورد. بنابراین از آنجایی که یکی از جوانب و اهداف مهم برنامه ریزی توسعه کمک به مناطق کمتر توسعه یافته و اقلات فقیرتر جامعه و توزیع عادلانه امکانات و درآمدها با توجه به مزیت های نسبی مناطق و عقب ماندگی های آنها می باشد. پژوهش حاضر به منظور تعیین سطح توسعه یافتگی استان های کشور و رتبه بندی آنها بر اساس میزان توسعه یافتگی، برای هدایت برنامه ریزان و سیاست مداران در تعیین اولویت سرمایه

گذارى در استان ها انجام گرفت. بدین منظور ابتدا ۹۰ شاخص در قالب ۸ بخش برای ۳۱ استان کشور گردآوری شد و همچنین به شرح روش بررسی پرداخته. در بخش دوم نیز از آنالیز تاکسونومی برای رتبه بندی استفاده گردید و از جدول ارتقاء برای تعیین کمبودهای هر بخش استفاده گردیده است. ضمناً برای تهیه شاخص های ترکیبی از روش تحلیل عاملی استفاده شده و شاخص های ترکیبی برای استان ها محاسبه و سطح بندی شدند. بر اساس این سطح بندی، استان های گیلان، تهران و یزد به ترتیب در رده های اول تا سوم و استان های سیستان بلوچستان، آذربایجان غربی و خوزستان به ترتیب در رتبه های آخر قرار گرفتند. البته این نتایج کلی بوده و در نتایج بخشی در برخی از بخش ها نتایج متفاوت می باشد.

واژه های کلیدی: عدم تعادل، سطح توسعه یافتگی، شاخص های ترکیبی، آنالیز تاکسونومی، تحلیل عاملی، جدول ارتقاء

بسمه تعالی

پیشگفتار:

یکی از مهم ترین معیارهای متداول طبقه بندی جوامع انسانی، سطح توسعه اقتصادی آنها می باشد با توجه به موقعیت جغرافیایی و شرایط اقلیمی ایران، بخش کشاورزی به عنوان محور توسعه مد نظر بوده و به دوگانگی اقتصادی بین مناطق مختلف توجه نموده است. به منظور برنامه ریزی منطقه ای، سیاست گذاری و توسعه اقتصادی مقدماتاً لزوم شناخت علل نابرابری در بین مناطق و درجات آن می باشد.

رشد و توسعه اقتصادی در هر کشور، مستلزم تهیه برنامه‌هایی است که بتوان بر پایه آن نسبت به سایر تخصیص بهینه منابع و استفاده مطلوب از امکانات، گام‌های موثری برداشت. قدم اول در تهیه این برنامه‌ها تعیین هدف‌ها و سیاست‌های کلی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. این هدف‌ها که دارای بار ارزشی هستند به منظور جهت‌گیری‌های حرکت نظام اقتصادی، اجتماعی به وسیله مدیران سیاسی جامعه ارائه می‌گردد.

به رغم تلاش‌های قابل توجهی که به منظور عدم تعادل‌های منطقه‌ای در سطح کشور صورت پذیرفته و با وجود بررسی‌های مختلفی که در این زمینه انجام گرفته هنوز ابعاد اقتصادی و اجتماعی نابرابری‌ها در سطح استان‌ها مورد مطالعه واقع شده است.

اگر چه ممکن است به سادگی اظهار نظر نمود که استانی از استان دیگر از هر لحاظ توسعه یافته‌تر است یا عقب مانده‌تر ولی اندازه‌گیری کمی و توسعه یافتگی کار ساده‌ای نمی‌تواند باشد. واژه توسعه دارای معانی بسیاری است آیا منظور از توسعه یافتگی اقتصادی، اجتماعی، آموزشی، فرهنگی و یا بهداشتی است؟ و یا ترکیبی از آنها یا جنبه‌های دیگر را در بر می‌گیرد؟ حتی اگر توسعه را مفهوم دقیق تعریف شده‌ای در نظر بگیریم اندازه‌گیری آن تازه ایجاد مسئله می‌کند و بزرگترین ایرادی که در این زمینه بوجود می‌آید نبودن آمار و ارقام صحیح و کافی است مشکل دوم ساختن خود شاخص است که اگر یک متدولوژی قوی جهت ساختن شاخص بتوانیم پیدا کنیم کمک زیادی به رفع نواقص و نبودن آمارها می‌کند.

در مطالعه حاضر تحت عنوان "تعیین درجه توسعه یافتگی استان‌های کشور ایران" با استفاده از شاخص‌ها و عوامل متعدد توسعه یا به کارگیری روشی متشکل از تکنیک‌های تحلیل عاملی، تاکسونومی عددی و جدول ارتقاء انجام گرفته است.

در فصل اول نگاهی اجمالی به کشور ایران از نظر ویژگی‌های طبیعی پرداخته و هم‌چنین اختصاص به تعاریف داشته که شامل مفهوم توسعه و توسعه یافتگی، برنامه‌ریزی می‌باشد و به بررسی فرضیه تحقیق، روش بررسی نیز پرداخته است.

فصل دوم، به مطالعه معیارها و شاخص‌های توسعه، مفهوم و نحوه تعیین شاخص‌های توسعه پرداخته است در این فصل به شرح شاخص‌های انتخابی در قالب ۹ بخش که عبارتند از: بخش آموزش و پرورش، بخش بهداشت و درمان، بخش جمعیت و نیروی انسانی، بخش فرهنگی، بخش راه‌ها و ارتباطات، بخش مسکن، بخش صنعت، بخش کشاورزی، بخش اقتصادی پرداخته است.

فصل سوم به معرفی و بررسی روش مطالعه جهت رتبه‌بندی استان‌ها پرداخته از این نظر است که برای دستیابی به این کار استفاده از روش‌های علمی مورد نیاز است که شاخص‌های مختلف را با هم تلفیق کرد، و موقعیتی چند بعدی از یک استان نسبت به سایر استان‌ها را نشان دهد. به دین جهت از سه روش تاکسونومی عددی، تحلیل عاملی، و روش جدول ارتقاء استفاده می‌گردد.

فصل چهارم : در این فصل نتایج به سه صورت بررسی شده است: ۱-نتایج کلی ۲-نتایج بخشی ۳-نتایج بر اساس استان. این نتایج طی سال های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ بررسی شده در بخش سوم به بیان شرایط موجود پرداخته و سپس کمبودهای مختلف جهت برنامه ریزی آینده ذکر گردیده است. فصل پنجم : در راستای تهیه و تدوین برنامه پنج ساله پنجم اقتصادی اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران اهداف برنامه در دو سال اول برنامه تامین شده است یا خیر بررسی می گردد و در این راستا پیشنهاداتی در خصوص ادامه برنامه و نزدیک شدن به اهداف آن ارائه می گردد.

فصل اول

مقدمه

مشخصات جغرافیایی کشور ایران

مشخصات جغرافیایی

بیان مسئله

ضرورت تحقیق

اهداف تحقیق

سوالات تحقیق

فرضیه تحقیق

محدوده تحقیق

اهمیت مسئله

مطالعات انجام شده

روش تحقیق و تحلیل داده ها

مقدمه:

امروزه مقوله توسعه دغدغه خاطر بسیاری از کشورهاست، به عبارت دیگر، توسعه چیزی جز رضایت بخش تر کردن وضعیت زندگی مردم نیست. بسیاری از نظریه پردازان توسعه، بر کاهش نابرابری های موجود و رفع دوگانگی به عنوان یکی از اهداف اساسی تاکید دارند. نبود توازن در جریان توسعه بین مناطق گوناگون موجب ایجاد شکاف و تسریع نابرابری منطقه ای می شود که خود مانعی در مسیر توسعه است (ضرابی و تبریزی، ۱۳۹۰، ص ۳) از طرفی شناسایی تفاوت های منطقه ای از منظر توسعه با استفاده از مجموعه ای از شاخص های اقتصادی، اجتماعی، صنعتی و کشاورزی در ایران مورد نظر بوده و به همین دلیل به مطالعه برای اندازه گیری سطح توسعه در تمامی استان های کشور پرداخته شده است در این فصل سعی شده است شناختی کلی از کشور با مروری بر خصوصیات و ویژگی های کلی ارائه گردد و ضمناً به بیان مسئله، شرح فرضیه، ضرورت و اهمیت تحقیق، سوالات تحقیق، روش تحقیق و تحلیل داده ها مطالعه و مطالعات انجام گرفته در زمینه موضوع مطالعه پرداخته و به تعریف در خصوص مفهوم توسعه و توسعه یافتگی نیز پرداخته شده است.

۱- مشخصات طبیعی و تقسیمات کشوری:

کشور ایران با وسعتی بیش از ۱/۶ میلیون کیلومتر مربع در نیمه جنوبی منطقه معتدل شمالی قرار دارد. میانگین ارتفاع آن بیش از ۱۲۰۰ متر از سطح دریا است. پست ترین نقطه داخلی ایران با ارتفاع ۵۶ متر، در چاله لوت و بلندترین قله آن دماوند با ارتفاع ۵۶۱۰ متر، در میان رشته کوه البرز قرار دارد. در کناره های جنوبی دریای خزر، ارتفاع زمین ۲۸ متر پایین تر از سطح دریای آزاد است.

کشور ایران از شمال به جمهوری ترکمنستان، دریای خزر جمهوری های آذربایجان و ارمنستان، از مشرق به افغانستان و پاکستان، از جنوب به دریای عمان و خلیج فارس و از مغرب به عراق و ترکیه محدود است.

در سال ۱۳۹۰ ایران دارای ۳۱ استان بوده است.

ارتفاعات ایران را به طور کلی می توان به چهار رشته کوه اصلی تقسیم نمود که عبارتند از: رشته کوه های شمالی، رشته کوه های غربی، رشته کوه های جنوبی و کوه های مرکزی و شرقی.

وسیع ترین جزیره های ایران که عبارتند از: قشم، کیش، لاوان، لارک شهری، هرمز، هنگام جدید، کبودان، اشک (دریاچه ارومیه)، فارور بزرگ، هندورابی، خارک، مینو، سیری، خان، ابوموسی، اسپیر (دریاچه ارومیه)، تنب بزرگ، مرغی، خارکو، آرزو (دریاچه ارومیه) فارور کوچک و تنب کوچک.

دریای خزر (بزرگترین دریاچه جهان) در شمال ایران واقع شده و ارتباط دریایی ایران را با کشورهای اروپایی از طریق آبراهه های روسیه برقرار می کند. آب بیش تر دریاچه های ایران شور است و بزرگ ترین دریاچه های داخلی عبارتند از: ارومیه، نمک، هامون، جازموریان، هامون صابری، بختگان، طشک، هامون پوزک، مهارلو، هامون هیرمند، تالاب انزلی، حوض سلطان، پریشان و زریوار مریوان.

۲- آب و هوا:

کشور ایران به دلیل گستردگی و وجود کوهستان های بسیار و زمین های بیابانی و همجواری با دو دریای بزرگ در شمال و جنوب و نیز به علت قرار داشتن در مجاورت نسیبی اروپا و دریای مدیترانه و صحرای بزرگ آفریقا و اقیانوس هند و ارتفاعات داخلی آسیا و سرزمین وسیع سردسیری، دارای تنوع اقلیمی فراوانی می باشد. اثر دوری و نزدیکی دریا را می توان از مقایسه باران بسیار و پوشش گیاهی غنی و شرایط انسانی سواحل دریای خزر با بیابان های خشک و بی آب و علف و خالی از سکنه مراکز ایران به خوبی درک کرد. امتداد رشته کوه ها و قرار داشتن آن ها در مقابل یا به موازات بادهای جریانات هوا نیز از عواملی است که همواره در تغییر آب و هوا موثر است. در رشته کوه هایی که در مقابل بادهای مرطوب قرار دارند، میان دامنه های رو به باد و پشت به باد تفاوت زیادی از نظر مقدار باران و پوشش گیاهی وجود دارد.

در ایران سه نوع آب و هوا را می توان تشخیص داد:

۱- آب و هوای بیابانی و نیمه بیابانی:

میزان بارش سالانه در این نواحی، بین ۳۰ تا ۲۵۰ میلی متر متغیر است.

۲- آب و هوای کوهستانی:

به دو نوع آب و هوای سرد کوهستانی و آب و هوای معتدل کوهستانی تقسیم می شود.

۱-۲- آب و هوای سرد کوهستانی: میزان بارش سالانه در این نواحی بیش از ۵۰۰ میلی متر است.

۲-۲- آب و هوای معتدل کوهستانی: میزان بارش سالانه در این ناحیه، از ۲۵۰ تا ۶۰۰ میلی متر متغیر است.

۳- آب و هوای خزری:

میزان بارش سالانه آن بین ۶۰۰ تا ۲۰۰۰ میلی متر متغیر است.

اندازه گیری مشخصه های جوی از سال ۱۳۲۰ آغاز شده است. در حال حاضر، جمع آوری آمارهای مربوط به هواشناسی از طریق اندازه گیری مشخصه های جوی (درجه حرارت و...) در ایستگاه های سینوپتیک مستقر در نقاط مختلف کشور انجام می گیرد که در این فصل، آمار مربوط به ایستگاه های سینوپتیک مستقر در مراکز استان ها شامل درجه حرارت، بارندگی، رطوبت نسبی، تعداد روزهای یخ بندان، ساعت های آفتابی و سرعت وزش باد ارائه شده است.

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن در آبان ۱۳۹۰ جمعیت کشور برابر با ۷۵۱۴۹۶۶۹ نفر بوده (۵۰/۴٪ مرد و ۴۹/۶٪ زن) که در مقایسه با سرشماری عمومی نفوس و مسکن آبان ۱۳۸۵ متوسط رشد سالانه جمعیت معادل ۱/۳ درصد بوده است. در سرشماری سال ۱۳۹۰ تعداد ۲۱/۲ میلیون خانوار در کشور وجود داشته که از این تعداد حدود ۷۲/۸۲ درصد در نقاط شهری و ۲۷/۱۲ درصد در نقاط روستایی ساکن بوده اند. در این سال میانگین سنی مردان و زنان ۲۹/۸ سال بوده است.

در سال ۱۳۹۰ بر اساس نتایج طرح آمارگیری از نیروی کار، ۳۶/۹ درصد جمعیت ۱۰ ساله و بیش تر در کشور از نظر اقتصادی فعال محسوب می شوند که نرخ بیکاری در میان این گروه جمعیتی ۱۲/۳ درصد بوده که نرخ بیکاری مردان ۱۰/۵ درصد و در نقاط شهری و روستایی به ترتیب ۱۳/۷ درصد و ۸/۹ درصد بوده است.

۱- بیان مسئله:

در توسعه رشد اقتصادی، اصلاح عدم تعادل ها مورد نظر است. به عبارت دیگر اجتناب از تشدید دوگانگی موجود بین تعدادی اندک از نواحی رونق یافته کشور و بقیه که در حال رکودند منظور نظر می باشد. به نحوی که مآلاً بتوان اقتصاد استان ها را هم از لحاظ داخلی و هم در خارج از آن با مناطق همجوار، که هم اکنون نیز پیوندهای مهمی با آنان وجود دارد، در مجموعه ای ترکیب کرد.

۲- ضرورت تحقیق:

از پایان جنگ جهانی دوم به این سو "توسعه" به عنوان یکی از مهم ترین مسائل در محافل دانشگاهی و برنامه ریزی کشورها مطرح بوده، به نحوی که در دهه ۱۹۹۰ غالب کشورها به بازنگری وضعیت خود در این خصوص پرداخته اند. نهادهای مرتبط با امر توسعه با استفاده از شاخص هایی چند و با بهره گیری از الگوهای خاص مبادرت به تعیین درجه توسعه یافتگی اقتصادی، اجتماعی کشورها نموده اند. اما مسئله این است که مفهوم توسعه معنی ثابتی نداشته و در دهه های اخیر متحمل تغییراتی شده است. اغلب نظریه هایی که در دهه های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ مطرح شده، توسعه را دستیابی میزان بالاتری از نرخ رشد اقتصادی معرفی کرده است (تودارو، ۱۹۹۰، ص ۱۷). اما با انتقاد از این نظریه ها در دهه ۱۹۷۰، مفهوم توسعه به کاهش یا از میان رفتن فقر، بیکاری، نابرابری، تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی گرایش پیدا کرد. درمبانی جدید توسعه راه ورود انسان و جنبه های زندگی وی در نظر گرفته شد و به این نتیجه رسیدند که محتوای اصلی آن تامین نیازهای اساسی، بهبود بخشیدن به شرایط زیستی افراد و جامعه است (هیولم و تورنر، ۱۹۹۰، ص ۱۳).

از آنجا که مفهوم توسعه بسیار گسترده است، ما بر این عقیده ایم که توسعه از قوه به فعل در آوردن پتانسیل های افراد و اجتماع است.

۳- اهداف تحقیق:

عموماً سطح توسعه یافتگی یک منطقه، در مناطق مختلف آن یکسان نیست و در واقع در این زمینه نبود تجانس و ناهمگنی به چشم می خورد. این امر شناخت و بررسی امکانات و توانایی ها و در پس آن تعیین سطوح توسعه یافتگی مناطق مختلف نخستین گام در فرآیند برنامه ریزی و توسعه چنین مناطقی به شمار می رود. هدف کلی این تحقیق تعیین سطوح توسعه یافتگی استان های کشور از روش تاکسونومی عددی می باشد. برای دستیابی به این هدف از ۹۰ شاخص برای رتبه بندی استان های کشور استفاده می گردد. هدف از پژوهش حاضر تعیین سطح توسعه یافتگی استان های کشور ایران و رتبه بندی آنها براساس میزان توسعه یافتگی، برای هدایت برنامه ریزان و سیاست مداران در

تعیین اولویت سرمایه گذاری در استان ها می باشد. حاصل این مطالعه مقامات استان های کشور را در جهت رفع محرومیت در مناطق یاد شده، و در توزیع بهتر اعتبارات استانی یاری خواهد داد. شناسایی مناطق محروم و تلاش برای رفع محرومیت از امکانات اجتماعی و زیربنایی از سوی دولت بالاخص پس از پیروزی انقلاب اسلامی مورد توجه بوده است. به طور کلی اهداف فرعی پایان نامه عبارتند از:

۱) تعیین شاخص ها و عوامل تاثیرگذار در توسعه یافتگی استان ها.

۲) تعیین ضریب محرومیت نسبی استان ها.

۳) شناسایی مناطق محروم و راه های رفع محرومیت.

۴-۱ سوالات تحقیق:

سوالات اصلی تحقیق به صورت زیر بیان می گردد:

۱- جایگاه استان ها به تفکیک شاخصهای استخراجی مربوط به توسعه یافتگی به چه صورت است؟

۲- ضریب محرومیت نسبی استان ها به چه صورت است؟

۳- رتبه بندی و سطح بندی استان ها بر اساس درجه محرومیت نسبی به چه صورت است؟

۵-۱ فرضیه تحقیق:

از آنجایی که هدف این مطالعه ارزیابی و اندازه گیری درجه توسعه نیافتگی و بیان نابرابری ها در میان استان ها می باشد به تبع آن فرضیه مطالعه به شرح ذیل خواهد بود.

با گذشت زمان (طی سال های ۱۳۹۰-۱۳۹۴) ضمن کاهش درجه توسعه نیافتگی

۱- سطح توسعه یافتگی استان های کشور طی سال های مورد مطالعه به طور متوسط افزایش یافته است.

۲- نابرابری بین استان های کشور طی سال های مورد مطالعه کاهش یافته است.

۶-۱ محدودده تحقیق:

هر طرح توسعه منطقه ای در عین حال که از خطوط کلی و برنامه ریزی ملی تبعیت می کند تابع امکانات و شرایط جغرافیایی منطقه نیز خواهد بود. لذا بدون بررسی وضعیت نواحی و مناطق مختلف یک کشور از جهات مختلف، یعنی اشکالات و امکانات (نقاط ضعف و قوت)، امکان اجرای هیچ طرحی

میسرنخواهد بود. به همین خاطر هر منطقه باید از جهات مختلف بررسی شود تا واقعاً معلوم گردد که چه مشکلات و تنگناهایی در منطقه وجود دارد و امکانات بالقوه منطقه از نظر توسعه کدام است. در این راستا انتخاب شاخص های مناسب جهت رتبه بندی مناطق بر اساس تقسیمات سیاسی و لزوم توجه به توزیع اعتبارات عمرانی بر اساس شاخص های مدقن و همچنین استفاده از روش ها و مدل های متنوع کمی و کیفی در این مهم، بسیاری از مشکلات پیش آمده را مرتفع خواهد نمود. مضاف بر این ها این پروژه می تواند با بدست آوردن درجه توسعه نیافتگی و رتبه توسعه یافتگی هر استان در بخش های مورد نظر، و همچنین شناسایی بخش های توسعه نیافته هر استان نسبت به استان های دیگر، راه گشای مناسبی برای توسعه و بهبود بخش های مختلف هر استان، و در مجموع توسعه استان ها و کشور باشد. استانداری به عنوان نهاد سیاست گذار در استان می تواند با توجه به نتایج به دست آمده از این پروژه در بخش های مختلف، اقدامات لازم را در زمینه محرومیت زدایی و بهبود استان و همچنین توزیع متعادل اعتبارات در شهرستان ها به عمل آورد. قلمرو مکانی پژوهش استان های کشور و قلمرو زمانی پژوهش برگرفته از طرح آمارگیری جامع فرهنگی کشور و آمار سازمان آمار کشور سال ۱۳۹۰-۱۳۹۱ می باشد و قلمرو موضوعی پژوهش نیز رتبه بندی استان های کشور از نظر شاخص های توسعه یافتگی می باشد.

۷-۱) اهمیت مسئله:

هدف از تحلیل و مطالعه ویژگی های مناطق مختلف، شناسایی امکانات اقتصادی و توانمندی های بالقوه و تعیین محورهای توسعه و تمرکز سرمایه گذاری در بخش های مستعد و دارای استحقاق به منظور کسب حداکثر بازدهی و تسریع در رشد و توسعه اقتصادی مناطق و رفع محرومیت و برقراری عدالت اجتماعی می باشد. شناسایی مناطق محروم و تلاش برای رفع محرومیت از امکانات اجتماعی و زیربنایی از سوی دولت بالاخص پس از پیروزی انقلاب اسلامی مورد توجه بوده است. در این راستا اقدامات عملی جهت تحقق بخشیدن به این موانع از سوی سازمان برنامه و بودجه در سال ۱۳۶۳ و ۱۳۶۷ مطالعاتی در این زمینه انجام پذیرفت که مطالعه مذکور از نظر شاخص های به کار رفته و تکنیک و رتبه بندی با مطالعه ای که قصد انجام آن را داشته متفاوت بوده. حاصل این مطالعه مقامات استان ها و مقامات دولت را در جهت رفع محرومیت در مناطق یاد شده، در توزیع بهینه اعتبارات استانی یاری خواهد داد.

۸-۱) مطالعات انجام شده:

از پایان جنگ جهانی دوم به این سو "توسعه" به عنوان یکی از مهم ترین مسائل در محافل دانشگاهی و برنامه ریزی کشورها مطرح بوده، به نحوی که در دهه ۱۹۹۰ غالب کشورها به بازنگری وضعیت خود در این خصوص پرداخته اند. نهادهای مرتبط با امر توسعه با استفاده از شاخص هایی چند و با بهره گیری از الگوهای خاص مبادرت به تعیین درجه توسعه یافتگی اقتصادی، اجتماعی کشورها نموده اند.

اما مسئله این است که مفهوم توسعه معنی ثابتی نداشته و در دهه های اخیر متحمل تغییراتی شده است. اغلب نظریه هایی که در دهه های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ مطرح شده، توسعه را دستیابی میزان بالاتری از نرخ رشد اقتصادی معرفی کرده است (تودارو و ۱۹۹۰، ص ۱۷). اما با انتقاد از این نظریه ها در دهه ۱۹۷۰، مفهوم توسعه به کاهش یا از میان رفتن فقر، بیکاری، نابرابری، تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی گرایش پیدا کرد. در مبنای جدید توسعه راه ورود انسان و جنبه های زندگی وی در نظر گرفته شد و به این نتیجه رسیدند که محتوای اصلی آن تامین نیازهای اساسی، بهبود بخشیدن به شرایط زیستی افراد و جامعه است (هیولم و تورنر ۱۹۹۰، ص ۱۳).

از آنجا که مفهوم توسعه بسیار گسترده است، ما بر این عقیده ایم که توسعه از قوه به فعل در آوردن پتانسیل های افراد و اجتماع است.

۱-۸-۱- مطالعات انجام شده در خارج از کشور:

نوربخش به بررسی تفاوت های منطقه ای و همگرایی بین ایالت های هند پرداخته است. وی با استفاده از روش تحلیل عاملی از شاخص های اقتصادی - اجتماعی برای به دست آوردن یک شاخص ترکیبی استفاده نمود و مناطق مورد مطالعه را با توجه به آن رتبه بندی نموده است. او برای تعیین وزن و درجه اهمیت شاخص ها از روش های تحلیل مولفه های اصلی، ضریب نابرابری و ترکیبی از آن استفاده نموده است، سپس با تحلیل رگرسیونی بین سه شاخص به دست آمده و شاخص توسعه انسانی، به آزمون نتایج پرداخته و در انتها ایالت های هند را براساس شاخص های اقتصادی - اجتماعی مورد مطالعه رتبه بندی نموده است.

باهاتیا و رای با استفاده از ۲۳ شاخص به کمک روش های تحلیل عاملی و تاکسونومی عددی به تعیین سطح توسعه ۳۸۰ بلوک در ۳۲ منطقه از هند در سال ۲۰۰۱ پرداخته اند. در این پژوهش، یک بار با کل ۲۳ شاخص، سطح توسعه بلوک ها تعیین شده، به طوری که ۴۳ بلوک توسعه یافته، ۱۸۷ بلوک نسبتاً توسعه یافته، ۱۱۸ بلوک کمتر توسعه یافته و ۳۲ بلوک توسعه نیافته شناخته شده اند. سپس بار دیگر ۱۲ شاخص مربوط به بخش خدمات و رفاه اجتماعی این بخش را به لحاظ توسعه رتبه بندی نموده اند. نتایج به دست آمده حاکی از آن است که ۵۶ بلوک توسعه یافته، ۱۵۶ بلوک نسبتاً توسعه یافته، ۱۱۶ بلوک کمتر توسعه یافته و ۵۲ بلوک توسعه نیافته معرفی شده اند. در پایان تحقیق، علل توسعه یافتگی مناطق شناسایی شده و پیشنهادهایی برای توسعه این مناطق ارائه گردیده است.

جو وهمکارانش یک روش برای طبقه بندی مناطق مختلف کشور بلژیک به منظور حمایت توسعه منطقه ای ارائه داده اند. این رتبه بندی با استفاده از تکنیک های آماری چند متغیره تحلیل عاملی و تحلیل خوشه ای و با استفاده از ۳۳ شاخص اقتصادی، بهداشتی، آموزشی، فرهنگی و غیره انجام شده است. در این بررسی به منظور ارزیابی مناسب داده ها، از آزمون هایی به نام کیسر و آزمون بارتلت استفاده شده است و برای تصمیم گیری در مورد تعداد عامل های استخراج شده، از آزمون هایی به نام تست اسکری، معیار درصد واریانس و تست مقدار ویژه استفاده شده است. نتایج این آزمون ها صحت رتبه بندی مناطق را از لحاظ درجه توسعه یافتگی مورد تایید قرار داده است.

۲-۸-۱ مطالعات انجام شده در داخل کشور:

در مورد تعیین درجه توسعه یافتگی و شناسایی مناطق محروم در سطح کشور مطالعاتی انجام گرفته است که به اختصار به ذکر مهم ترین آنها اشاره می نمایم.

یکی از کارهای انجام شده در این زمینه مربوط به تعیین درجه توسعه یافتگی استان های کشور در سال ۱۳۵۶ می باشد که توسط کارشناسان سازمان برنامه و بودجه آقایان وکیل و رضوی انجام گردیده است، که برای مشخص نمودن درجه توسعه نیافتگی استان های کشور از ۵۵ شاخص استفاده شده است. کار دیگری توسط آقای پور کاظمی انجام گردیده. در این مقاله موقعیت و جایگاه قزوین در مقایسه با برخی شهرهای بزرگ مشخص شده است. در این مقاله که از سمینار رشد و توسعه استان قزوین ارائه گردیده است با استفاده از ۳۲ شاخص که شامل شاخص های آموزشی و فرهنگی، شاخص های اقتصادی و اجتماعی و شاخص های بهداشتی می باشد لازم به ذکر است که در ادامه مقاله فقط شاخص های آموزشی و فرهنگی راملاک قرار داده به تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان های استان زنجان پرداخته است.

کار دیگری توسط خانم پروانه کمالی دهکردی به عنوان رساله کارشناسی ارشد انجام گرفته است در این رساله از ۷۵ شاخص برای محاسبه درجه توسعه یافتگی استفاده نموده است که معیارهای توسعه یافتگی به سه بخش اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و خدمات بخش عمومی تقسیم شده است. کار دیگری توسط آقای سیف اله اسلامی به عنوان رساله فوق لیسانس انجام گرفته است که به تعیین درجه توسعه یافتگی مناطق روستایی کشور پرداخته است که از ۴۴ شاخص استفاده شده و شامل شاخصهای اقتصادی، آموزشی، بهداشتی و اجتماعی می باشد.

نقدی (۱۳۸۲) در کتاب خود تحت عنوان "درآمدی بر جامعه شناسی شهر، انسان و شهر" با استفاده از شاخص های توسعه عمومی و از طریق تکنیک تحلیل عاملی، ۲۴ استان کشور را از نقطه نظر شاخص های توسعه فرهنگی، اقتصادی و شهری در سال ۱۳۷۵ رتبه بندی نموده است و بدین وسیله درجه توسعه یافتگی استان ها را مورد مطالعه و مقایسه قرار داده است.

خضری (۱۳۷۶) برای تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان های استان کردستان از سه روش تحلیل عاملی، تاکسونومی عددی و جدول ارتقا استفاده نموده و توسط ۶۵ شاخص خدمات و رفاه اجتماعی

شهرستان های استان کردستان را به دو گروه توسعه یافته و توسعه نیافته طبقه بندی نموده و شدت نابرابری بین آن ها را محاسبه کرده است.

منصوری ثالث (۱۳۷۵) برای تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان های استان تهران با استفاده از ۸۰ شاخص توسعه خدمات و رفاه اجتماعی در دو مقطع زمانی ۱۳۵۵ و ۱۳۶۵ و با به کارگیری تکنیک تحلیل عاملی و تاکسونومی عددی، اقدام به رتبه بندی شهرستان های استان تهران نموده است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که درجه توسعه یافتگی شهرستان های استان تهران به طور متوسط ۷۱/۱۳ درصد در دهه مورد مطالعه بهبود یافته اما شدت نابرابری بین آنها ۲۶/۱ درصد افزایش یافته است.

۹-۱ روش بررسی:

روش پژوهش در این پایان نامه رویکردی توصیفی-تحلیلی است. از آنجا که جامعه آماری این تحقیق استان های کشور است، ابتدا با کار میدانی و با مراجعه به مراکز آماری و منابع آماری اطلاعات را بر اساس ۹۰ متغیر گردآوری کرده تا شاخص های مربوطه ساخته شود. مرحله بعد بهره گیری از برنامه کامپیوتری excel می باشد.

روش بررسی برای تعیین مناطق محروم، از ابتدا تاکنون همواره یکی از پیچیده ترین و در عین حال بحث انگیزترین موضوعات این به شمار رفته است. از دیدگاه نظری محرومیت (یا برخورداری) یک محدوده جغرافیایی مقوله ای نسبی، ارزشی و پُرسش آفرین است. اگر ارزیابی استان های صرفاً از نظر یک شاخص انجام می گرفت شاید عمل رتبه بندی و تعیین اولویت در مورد استان ها آسان می شد ولی از آنجا که صرف یک شاخص، نمی تواند به درستی وضعیت استان های کشور را روشن کند، ناگزیر به روشهایی نیاز است که بتواند وضعیت استان ها را نه فقط از یک بعد، بلکه از ابعاد مختلف بررسی کند. حال هر چه این ابعاد بیشتر باشد و جنبه های متفاوت تری را در برگیرد، نتیجه به واقعیت نزدیکتر خواهد بود. از این نظر است که برای دستیابی به چنین نتیجه ای، استفاده از روش های علمی مورد نیاز است که شاخص های مختلف را با هم تلفیق کرده و موقعیتی چندبعدی از یک استان نسبت به سایر استان ها را نشان می دهد. در این رساله از سه روش تاکسونومی عددی، تحلیل عاملی و جدول ارتقاء استفاده شده است.

۱۰-۱ محدودیت های تحقیق:

محدودیت های پیش روی این تحقیق عبارتند از:

۱- کمبود منابع آماری که بسیاری از شاخص هایی که مد نظر بوده را به خاطر فقدان آمار آنها کنار گذاشته.

۲- کمبود زمان که این نیز خود به دلیل دیر رسیدن منابع آماری بوده سالنامه آماری سال ۱۳۹۱ حدود تیر ماه چاپ گردیده و هم چنین برخی از آمارها به عنوان مثال بخش کشاورزی که از آمارهای ثبتی این وزارت خانه استفاده شده با مکاتبات اداری دیر به دست نگارنده رسیده است.

۳- همکاری نکردن برخی وزارت خانه ها و سازمان ها در خصوص آمار که این امر منجر به تغییر و کم کردن بعضی از شاخص ها گردیده است.

فصل دوم

تعریف توسعه

معیارها و شاخص های توسعه

مفهوم توسعه اقتصادی

نحوه تعیین شاخص های توسعه

بیان شاخص ها